

Tekst 1

Neoliberalisme: de ideale sûndebok

(1) Noch nea hawwe wy sa'n soad wolfeart kend en dochs hawwe wy nea sa ûngelokkich west. Wy wurde siik troch prestaasjetwang en
 5 konkurrinsjesucht. De twang om te genietsjen makket dat wy ús depressyf, útblust en fan hûs en hiem ferdreaun fiele. De sosjale weefsels falle útinoar, ús identiteit wurdt dize-
 10 nich. Us jongerein is balstjurrich en wol net om lyk. De krisis wreidet him út, it tal minsken dat himsels fan kant makket, wurdt grutter. De swakken wurde fertrape troch de sterken,
 15 wylst harren de depresjes en burn-outs oermânsk wurde. Wêr komt dat ûnheil yn de maatskippij allegear wei? Hokker bok kin de skuld fan sa'n soad sûnden drage?

20 (2) De Gentske heechlearaar en psycho-analytikus Paul Verhaeghe rekkenet yn syn boek *Identiteit* ôf mei de pessimisten en de sûndeboktinkers. Us tiid is, sa skriuwt er, "in
 25 konstante heechmis foar ûnheilsprofeten en populistyske politisy", dy't stomme graach krimmenearje oer de kwalen fan de moderne maatskippij. Sy wenje, hiel nostalgysk, yn in
 30 ferline dêr't de noarmen en wearden noch yn triomfearren, doe't de mienskip noch hecht wie en de minsken respekt foar inoar hienen. Neffens Verhaeghe fine sokke
 35 pessimisten altyd wol in sûndebok dy't opdraaie kin foar al it moderne kwea.

(3) In dúdlike feroardieling fan sûndeboktinken en maklik kultuer-
 40 pessimisme: ik kin net oars as it dêr fan herte mei iens wêze. Dochts docht dy gjalp fan Verhaeghe iroanysk oan.

Wa't syn betooch fierder lêst, sil mei tanimmende fernuvering nei de
 45 oanbelangjende passaaazje weromblêdzje. Mei deselde fûleindigens dêr't Verhaeghe ôfweeft mei de kultuerpessimisten ("ôfwaaid praat, koartsichtich") folget yn it ferfolch fan
 50 syn boek in jammerklacht sûnder ein tsjin de moderne maatskippij. Verhaeghe is dan ek in libjende paradoks. Wat gystener as er him ôfset tsjin de kultuerpessimisten, wat
 55 mear oft er syn affiniteit mei harren ferriedt. Syn betooch tsjin it sûndeboktinken yn syn eigen boek is krekt it dúdlikste foarbyld dêrfan.

(4) De bok fan tsjinst hyt by
 60 Verhaeghe 'neoliberalisme', in alles ferneatigjende ideology dy't neffens him trochkrongen is yn alle dielen fan de maatskippij. Mar wat hâldt dat neoliberalisme krekt yn? In dúdlik
 65 antwurd bliuwt Verhaeghe ús skuldich.

(5) De pylders fan it neoliberalisme binne yndividuële kompetitiviteit, frije hannel en desintralisaasje. De
 70 ideeën dêroer binne yn de jierren tachtich fan de foarige ieu yn in oantal lannen yn praktyk brocht. Dêrfoar wie der in tiidrek fan sterke oerheden en fan in sintralisearre
 75 ekonomy, dat oan de ein fan de jierren santich laat hie ta in stagnearjende groei, hege wurkleazens en ynflaasje. Troch allerhanne regels ôf te skaffen soarge it neoliberalisme
 80 oan de ein fan de tweintichste ieu foar in tal belangrike frijhannelsakkoarten en foar in frije merk. Dy deregulearring late op syn bar ta út de hân rinnende spekulaaasje, in

85 almar oangroeiende sjippebel, dy't yn
2008 lang om let útinoar spatte.

(6) Yn it ljocht fan de hjoeddeistige
ekonomyske krisis wurdt mei de term
'neoliberalisme' ornaris doeld op de
90 ûntspoaringen fan de ekstreme
frijmerk-ideology. Opposysje tsjin it
neoliberalisme komt sawol út de
loftse hoeke as út dy fan populistysk
rjochts. Klassike liberalen fine it
95 neoliberalisme dan wer in sykliske
ôfwiking fan it oarspronklik liberalis-
me, omdat it de frije merk en de
yndividuële kompetysje ferhearliket
ta skea fan liberale grûnwearden as
100 rjochtfearlichheid en solidariteit.

(7) Wa't striidt tsjin it neoliberalisme,
striidt sûnder tsjinstanner. Oars as by
ideologyen as sosjalisme en nasjona-
lisme hat it neoliberalisme gjin
105 selsferklearre oanhingers. Fjannen
hat it lykwols by de rûs. De term
'neoliberalisme' hat hjoed-de-dei in
net út te wiskjen negatyf bylûd. It
foarheaksel 'neo' suggerearret yn 'e
110 regel dat in efterhelle tinkwize yn in
oar foarkommen opdûkt, of dat it giet
om in ferbastering fan de oarspronk-
like en suvere foarm. Neoliberalisme
is dus âlde, of, sa't men wol,
115 fersuorre wyn yn in flesse mei in
moai, nij etiket.

(8) It neoliberalisme hinget neffens
Verhaeghe de yllúzje oan fan de
folsleine maakberheid fan it yndividu,
120 mar it wol tagelyk werom nei in
'natuersteat', dêr't elkenien striidt mei
elkenien. It kultivearret de
'slachtofferrol' en wol de minske
frijpleitsje fan alle skuld (it sit yn myn
125 DNA, ik kin der neat oan dwaan), mar
it stelt ús tagelyk hielendal
ferantwurdlik foar ús eigen dieden en
prestaasjes. Neoliberalisme stiet foar
in 'kontrôlesysteem' sûnder wjer-
130 mar ek foar in siikmeitsjende frijheid.
It stiet foar 'oanhâldende feroaring'

en sosjale mobiliteit, mar tagelyk foar
in 'statyske klassemaatskippij' mei in
net te berikken elite. Us neoliberale
135 maatskippij makket fan kriminelen
psychiatryske pasjinten, mar tagelyk
makket dy fan minsken mei
psychyske kwalen kriminelen, fynt
Verhaeghe. Wêr moat dat hinne?

(9) Foar wa't mei in hammer swait,
140 sjocht alles der út as in spiker.
Dêrmei is net sein dat Verhaeghe
gjin inkelde spiker op de kop slacht.
Mar elke anekdoate wurdt útfergrutte
145 ta in generalisaasje oer de hiele
maatskippij. In toanbyld fan dat
soarte fan wietefingerwurk is syn
argumint dat 'loser' hjoed-de-dei it
wichtichste skelwurd op it boarters-
150 plak is. It ûnderwiis is dus ferjûn fan
neoliberalisme en prestaasjetwang.
Op hoefolle pleinen hat Verhaeghe
soks by learlingen heard en oer
hoefolle generaasjes? Hoe wit er dat
155 it net de safolste anglofile rite is? Hat
er itselde ûndersyk dien nei wurden
as 'sucker' (hiel gewoan yn myn tiid),
'sokses', 'slemyl' (in 19de-ieusk
Jiddysk wurd), 'suffert', 'sloppeling'?
160 Espeltsjes bern foarmje sûnt tiden in
sosjale mikrokosmos, in somtiden
hurde learskoalle foar wat harren yn
it folwoeksen libben te wachtsjen
stiet. Wa't tinkt dat rivaliteit, pestge-
165 drach en sosjale pikoarder by bern
betinknels binne fan ús neoliberale
bestel, hat benammen lêst fan in
swak ûnthâld. Lit ús pestgedrach
oanpakke, mar lit ús alderearst de
170 krekte diagnoaze stelle.

(10) In oar âld sear dêr't Verhaeghe
op hammeret, is dat wolfeart net
needsaaklik liedt ta gelok. Mar dat de
westerske minske him noch nea sa
175 striemin field hat, lykas er hawwe
wol, is der fier by troch. Dat wurdt
tsjinsprutsen troch ynternasjonale
statistiken oer gelok en tefredenheid.

180 Dochs komme wolfeart en gelok net
 alhiel mei inoar oerien. In earste
 ferklearring is de ekonomyske wet
 fan it minder tanimmende grinsnut:
 as dyn rykdom grutter wurdt, wurdt it
 185 subjektive surplus fan noch mear
 rykdom minder. De psychologyske
 mearwearde fan in leanopslach fan
 200 euro is folle grutter as men 1500
 euro fertsjinnet as dat it gefal is by
 4000 euro. Miskenning fan soksoarte
 190 effekten kin in grutte ôfdijer foar
 immen wêze: mear wolfeart bringt net
 de ferwachte geloksilligens mei.
 Twad witte wy dat de keppeling fan
 wolfeart en gelok foar in grut part
 195 sosjaal bepaald wurdt. De
 Amerikaanske essayist Menckens
 omskreau rykdom sa: "Elk ynkommen
 dat op syn minst hûndert dollar heger
 is as it ynkommen fan de man fan de
 200 suster fan jins frou." Wy mjitte ús
 libbensstandert ôf neffens dy fan
 buorlju, freonen of kollega's. Dat is
 gjin útfynst fan it neoliberalisme, mar
 in ferspijde eigenskip fan ús sosjale
 205 diersoart: slij nei status wêze, komt
 ek foar by primitive mienskippen.
 Grutte ynkommensûngelikensens
 fiert nei sosjale ûnrêst en makket
 minsken ûngelokkich.
 210 **(11)** De litany fan Verhaeghe tsjin
 syn neoliberale sûndebok is sa
 sûnder ein dat dy krekt yn syn
 tsjindiel keart. Fan de weromstuit
 begûn ik hast te ferjitten dat ik dochs
 215 wier wol guon fan syn soargen diel.
 Lit ús bygelyks de ynklaukultuer en

begearte yn it bankwêzen oanpakke
 en de ferdoarne keppeling fan
 bonussen oan koartermyndoelstel-
 220 lingen teneate dwaan. De problemen
 binne reëel, mar hawwe se wat mei
 inoar út te stean? De ferlieding is
 grut om se op de rêch fan de
 sûndebok te laden. Dat is te maklik
 225 en besparret ús lestige nuânsen.
(12) By elk nij boek fan Paul
 Verhaeghe skimeret Freud¹⁾ der op
 de eftergrûn wol hieltyd minder troch-
 hinne. Dochs kin de ûndergeande
 230 sinne in lang skaad smite. *Yn Das
 Unbehagen in der Kultur* út 1929
 makke Freud bekend wêrom't de
 moderne minske neffens him ûnge-
 lokkich is: syn seksuële en agressive
 235 driften wurde aloan ûnderdrukt troch
 de maatskippij, dy't him twingt ta
 seedlikheid. Anno 2012 sit de minske
 noch hieltyd net lekker yn it fel, ek al
 is it biologysk determinisme fan
 240 Freud út de moade. By Verhaeghe
 komme siikmeitsjende driften yn it
 plak fan ûnsichtbere krêften. O tem-
 pora, o mores! Oftewol: O tiden,
 o seden!, lykas Cicero yn de Aldheid
 245 ek al plachte te sizzen.
(13) Yn al dy yntellektuële
 tinkgewoanten, mar ek yn syn
 wurchmeitsjend kultuerpessimisme,
 lit Verhaeghe him kenne as in wiere
 250 erfgenamt fan Freud. Yn de Bibel stie
 it al: de sûnden fan de heiten wurde
 ferhelle op de soannen. Of meitsje
 wy no fan Paul Verhaeghe ús
 sûndebok?

naar: Maarten Boudry, Trouw, 8 december 2012

noot 1 Sigmund Freud (1856-1939) is de grûnlizzer fan de psycho-analyze.

Tekst 2

De myte fan it eigenbelang

Mark van Vugt, evolusjonêr psycholooch en heechlearaar oan de Vrije Universiteit Amsterdam, wol hawwe dat de resinte krisis in gefolch is fan in ferkeard minskyld. De minske wurdt net allinnich dreaun troch eigenbelang mar ek troch sosjale ynstinkten.

(1) Hy mocht de jierlikse bonussen útkeare. It wie yn de finansjele gloarjejierren, begjin dizze ieu, doe't de banken harren omfoarmen fan plakken dêr't men feilich jins sparjild bewarje litte koe ta ynvestearingsbanken mei nuodlike portefúljes fan oandielen, derivaten, obligaasjes en ûnreplik goed. De nije lichtung bankiers fertsjinne tonnen jild troch te spekulearjen mei it jild fan jo en gâns oaren. In kollega-psycholooch fan my wurke as personiëlsmanager yn it Nederlânske bankwêzen. In bonus fan meardere jiersalarissen wie gjin útsûndering. Nea krige er in betankje as er de bonussen ferparte. It iennige dat de bankiers fregen, wie hoefolle oft oaren krigen. Slim teloarsteld troch dy mentaliteit wurket er no op ús ôfdieling psychology oan de Vrije Universiteit yn Amsterdam en jout er ûnderwiis oer bedriuwsetyk.

(2) It is yntiid al wer mear as fiif jier lyn dat de wrâldwide ekonomyske krisis yn de Feriene Steaten begûn. Dy hat him ferspraat nei alle úthoeken fan de wrâld. Benammen ek yn Europa wurde de effekten troch hast elkenien field. Der wurdt wakker besocht om ekonomyske konklúzjes út de krisis te lûken, mar op syn minst sa wichtich binne de psychologyske lessen oer hoe't merken en bedriuwen wurkje en hoe't minsken dêryn funksjonearje. Of krekt net funksjonearje. De krisis is it

gefolch fan in ferkeard, of alteast ûnfolslein, minskyld dat spitigernôch yn stân hâlden wurdt troch beliedsmakkers en harren ekonomyske adviseurs. It toanoanjouwende model is dat fan de homo economicus, de minske dy't beslissingen nimt op basis fan it rasjonele eigenbelang.

(3) Stjoerd troch in ûnsichtbere hân – dy fan de merk – soe it neistribjen fan eigenbelang automatysk ta de bêste resultaten foar elkenien liede. De Britske filosoof Adam Smith skreau dat yn 1759 sa: “De riken wurde laat troch in ûnsichtbere hân, dy't soarget foar sawat deselde ferdieling fan libbensbehoeften as de ferdieling dy't der wêze soe yn it gefal dat de ierde yn gelikense partsjes ûnder alle bewenners opdield west hie om sadwaande – sûnder opsetsin en sûnder erch – it bêste foar de maatskippij as gehiel op te smiten.” As wy mei de kennis fan no sjogge nei de resinte finansjele krisis, is dat idee net langer út te hâlden. Wannear't egoïsme en ynklauwerij oerhearskje, hat lang om let de hiele maatskippij dêr fan te lijen.

(4) Dat is gjin ferrassing foar kenners fan wurk fan in oare Britske wittenskipper, de evolúsjebiolooch Charles Darwin. It is nammentlik de hân fan Darwin dy't de merk bestjoert en net dy fan Smith. Wy binne biologyske organismen ynstee fan ekonomyske. Earder as in

75 kompetysje tusken ferskillende
eigenbelangen is de ekonomy in
darwinistyske striid dêr't organisaas-
jes, krekt as dieren en planten, mei
inoar yn konkurrearje en allinnich de
80 sterksten oerlibje, de survival of the
fittest.

(5) Dy fyzje wurdt ek ûnderskreaun
troch ekonomyske wittenskippers út
de tweintichste ieu lykas de
85 Amerikaanske neoliberaal Milton
Friedman en de Britske histoarikus
Niall Ferguson: "De natuerlike
seleksje sil hiel hurd ôfweve mei de
swakste ynstellingen yn de merk dy't,
90 sa't it klisjee hawwe wol, opfretten
wurde troch de sterksten." Dy striid
om it bestean wurdt soms sichtber.
Sa beloofde Steve Jobs neat minder
as in 'termonukleêre oarloch' doe't
95 Google Android, software foar
mobylytsjes, op de merk brocht.
Android like neffens him op de
software fan Apples iPhone en hy
soe alles dwaan om de konkurrinsje
100 te ferneatigjen.

(6) De moderne evolusjonêre
wittenskip jout in mear nuansearre
byld oer ekonomysk gedrach. De
merk is nammentlik net op it foarste
105 plak it resultaat fan striid tusken
yndividuën mar tusken groepen. By
eintsjebeslút binne it de bêst
organisearre groepen dy't oerlibje -
de rest giet telider. Dat wurdt yn de
110 biology ek wol groepsseleksje
neamd, de idee dat de darwinistyske
kompetysje him boppedat ôfspilet op
it nivo fan groepen, dêr't groepen mei
de bêste gearwurkers en bêste lie-
115 ders de bêste resultaten by opsmite.
Dy sille it lang om let better dwaan as
groepen dy't besteane út in soad
talintearre, mar ikkige yndividuën.

(7) De kennis oer groepsseleksje hat
120 ek wichtige konsekwinsjes foar it
tinken oer ekonomy. As lid fan in

ynternasjonaal team fan evolusjonêre
wittenskippers, mei ekonomen,
biologen en psychologen, ûnder
125 lieding fan biolooch David Sloan
Wilson, haw ik de lêste jierren wurke
oan in model dat ekonomysk gedrach
better foarseit as dat dêr't ekonomen
ornaris mei wurkje. Yn dat nije model
130 stiet homo sapiens sintraal ynstee
fan homo economicus.

(8) Us útgongspunt is dat de minske
net allinne dreaun wurdt troch
eigenbelang, mar ek troch sosjale
135 ynstinkten. Dy binne yn de minsklike
evolúsje foarme doe't ús foarâlden as
jager-samlers yn lytse egalitêre
groepen libben op de savanne yn
Afrika. (Dat tiidrek beslacht 99
140 prosint fan de tiid dy't de minske op
ierde trochbrocht hat; mar 1 prosint
fan dy tiid libje wij yn doarpen en
stêden.) De bêste oerlibbingsstratgy
yn dy omjouwing wie om gear te
145 wurkjen en om de krapte oan middels
te ferdielen. Ynklauserij en
machtsferskillen waarden ûnderdrukt,
omdat dy skealik wienen foar it
fuortbestean fan de groep, dus foar
150 alle leden. De minske funksjonearret
dus fan natuere yn groepsferbân.

(9) As ekonomen, politisy en analitisy
beweare dat de minske yn oanlis
rjochts oriïntearre is, dan binne sy
155 dêr mis mei. De minsklike skiednis lit
sjen dat de minske fan natuere
earder links is. Pas neidat de sosjale
struktueren ferdwûn binne, krijt it
eigenbelang de oerhân. Undersyk
160 toant oan dat minsken yn oanlis
wend binne om gear te wurkjen. Wy
litte twa minsken in
ûnderhannelingsspul spylje. De iene
dielnimmer moat 10 euro ferdiele
165 tusken himsels en de oare. Dy oare
persoan is anonym en dy kin it
oanbod akseptearje of wegerje. Mar
as er wegeret, krijt net ien fan beiden

wat. Wat soenen jo yn sa'n gefal
 170 dwaan? It rasjonele oanbod is 1
 euro, mar de tsjinpartij wegeret dat
 bod eins altyd omdat er dat uteraard
 net earlik fynt. De útkomst is meastal
 in ferdieling yn 6-4 of 5-5. Rjochtfear-
 175 dichheid en earlik dielen binne dus
 wichtiger motiven as finansjeel
 eigenbelang.

(10) En dan is der noch oar
 psychologysk ûndersyk, dat sjen lit
 180 dat machtsferskillen it empatysk
 fermogen ûnderdrukke. De baas kin
 him domwei net ynlibje yn de
 situaasje fan de ûnderskikte. "Tink
 oan in situaasje dêr'tsto de macht oer
 185 oaren yn hiest. Skriuw no mei in stift
 de letter E op dyn eigen foarholle."
 Der binne twa manieren om dy letter
 op dat plak op te skriuwen: út de oar
 wei sjoen of út dysels wei besjoen,
 190 dus yn spegelbyld foar de oar, mar
 yn dat lêste gefal kin de oar de letter
 net lêze. No docht bliken dat minsken
 de E faker ferkeard op 'e foarholle
 skriuwe as men har tinke lit oan
 195 macht. Konklúzje: macht ferminderet
 it fermogen om jin yn te libjen yn de
 oar.

(11) Al mei al is de ekonomyske
 krisis it gefolch fan in belied dêr't
 200 stelselmjittich ûnderstek yn dien
 wurdt oan de minsklike sosjale
 ynstinkten. It eigenbelang fan
 yndividuën waard te wichtich,
 konkurrinsje tusken groepen waard
 205 gjin acht mear op slein. Nim de
 ynkommensferskillen binnen
 bedriuwen. De trochsnee
 Amerikaanske topman (Chief
 Executive Officer) fan in beursnotear-
 210 re bedriuw fertsjinne yn 2006, dus
 flak foar de krisis, likernôch 180 kear
 it bedrach fan de trochsnee wurkjou-
 wer yn syn bedriuw. Ferskillen yn
 ynkommen fergrutsje machtsferskil-
 215 len en ferminderje solidariteit en

ynlibbingsfermogen. It personiels-
 belied wie net minder desastreuus.
 Foar de krisis waarden foar topfunk-
 sjes stelselmjittich minsken (lês:
 220 manlju) selektearre mei narsistyske
 en soms sels psychopatyske trekjes.
 Dy 'Snakes in Suits' moasten harren
 organisaasjes konkurrearjender
 meitsje, mar faak jagen se dy de
 225 grûn yn troch net-tastiene finansjele
 risiko's en mispleatste bonussen.
(12) Enerzjybedriuw Enron is it bêste,
 of eins it minste, foarbyld. Ynspirear-
 re troch de homo economicus en op
 230 oanstean fan foaroansteande buro's
 as McKinsey stie Enron bekend om
 syn ferneamde talintedagen, dêr't it
 besocht om de bêste en meast
 kompetitive studinten fan
 235 prestisjeuze MBA-programma's
 binnen te heljen. Nei yntegriteit of
 gearwurkingsfeardichheden waard
 net sjoen. Dat wurdt ek wol de
 talintemyte neamd: de idee dat it in
 240 organisaasje fansels goed giet as dy
 foltroppe wurdt mei talinten. De wrâld
 fan wittenskip en dy fan sport litte it
 tsjindiel sjen. Dat Enron einlings nei
 gichem gie oan in kultuer fan list,
 245 bedroch, ynklauwerij en fraude
 hoegde nimmen te fernuverjen.
(13) Banken, bedriuwen, korporeaas-
 jes en oerheden binne by eintsjebe-
 slút ûnderútgien omdat se leauden yn
 250 de ûnsichtbere hân fan Adam Smith
 en de myte fan it eigenbelang. It is de
 heechste tiid foar in folsleine feroa-
 ring yn ús ekonomysk en polityk
 tinken: de minske moat sjoen wurde
 255 sa't er is, as in sosjaal en moreel dier
 dat it bêst ta syn rjocht komt yn lytse,
 relatyf egalitêre sosjale struktueren,
 dêr't dominânsje, narsisme en
 ynklauwerij yn neutralisearre wurde
 260 kinne. Homo sapiens dus ynstee fan
 homo economicus. Dêrmei rekken
 hâldend hie myn kollega-psycholooch

faaks it neikommende foarstelle
moatten oan de lieding fan de bank:
265 “As jimme bonussen wolle, dan
moatte jimme dy mei-inoar fertsjinje.

Elk team dat syn targets hellet, krijt in
bonus, dy't earlik ferparte wurde
moat ûnder alle meiwurkers.”

naar: Mark van Vugt, de Volkskrant, 14 september 2013

De teksten die voor dit examen gebruikt zijn, zijn bewerkt om ze geschikt te maken voor het examen. Dit is gebeurd met respect voor de opvattingen van de auteur(s). Wie kennis wil nemen van de oorspronkelijke tekst(en), raadplege de vermelde bronnen.

Het College voor Toetsen en Examens is verantwoordelijk voor vorm en inhoud van dit examen.